

Kring voor Heemkunde Berchem vzw

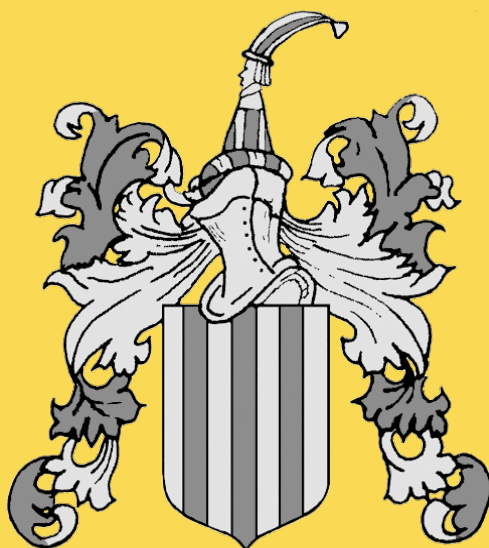
**Driemaandelijks tijdschrift Heemtenberg:
Zomer 2015 | jaargang 23 - nummer 122**

België-Belgique

P.B.

Berchem 1
8/4384

Heemtenberg nr. 122

Verantwoordelijke uitgever: Walter Gysen
Auwersstraat 34 - 2600 Berchem
Afgiftekantoor: Berchem 1 - P. 206435

Heemtenberg

Driemaandelijks tijdschrift van de
KRING VOOR HEEMKUNDE BERCHEM vzw

Erevoorzitter René Goossens[†]

RAAD VAN BESTUUR

Voorzitter Walter Gysen
Penningmeester Luc Van den Bempt
Secretaris Paul Gysen

Raadsleden: Hugo Belmans, Marc Kelders, Nicole Peeters, Chris Van der Snickt, Liliane Voorspoels.

Redactie Heemtenberg: Walter Gysen, Chris Van der Snickt, Paul Gysen
Tel. 03 230 17 51 | Tel. 03 292 51 15
e-mail: heemtenberg@heemkundeberchem.be

Lay-out: Paul Gysen | dtp@heemkundeberchem.be

Secretariaat: Auwersstraat 34, 2600 Berchem | e-mail: info@heemkundeberchem.be
Internet: www.heemkundeberchem.be
Facebook: www.facebook.com/heemkundeberchem

LIDGELDEN of STEUN AAN ONZE KRING

Familiaal lidmaatschap: € 12,00 per jaar

Steunend lid: € 17,00 per jaar

Erelid vanaf: € 32,00 per jaar

Bankrekening: IBAN BE53 0680 7122 0053
op naam van Kring voor Heemkunde Berchem

Zoldermuseum "Schaliënhoeve"

Rooiplein 6 - 2600 Berchem (Domein Park-West - La Piazza)

open elke 2de en 4de zondag van de maand
van 14.00 tot 17.00 uur

Groepsbezoek mogelijk, voor info 03 292 51 15
e-mail: info@heemkundeberchem.be

Noot van de redactie:

Elke auteur blijft verantwoordelijk voor zijn eigen tekst.

Heemtenberg

magazine van de
KRING VOOR
HEEMKUNDE BERCHEM vzw
opgericht in mei 1962

Zomer 2015

Jg. 23 - nr. 122

Inhoudstafel

Contactgegevens	pag. 2
Inhoudstafel	pag. 3
Heemkringleven	
➤ Erkenning als Actief Heemmuseum	pag. 4
➤ Teksten Heemtenberg	pag. 4
➤ Berchemse kunstenaars gezocht voor de vierde Kerst Creatief 2015	pag. 5
➤ Marie Anne van Berchem. Twee barokke grafmonumenten in Berchem en Tongeren	pag. 7
Museum	
➤ De verdwenen wijk "De Leeuwerik" - Foto-Expo	pag. 14
Groote Oorlog	
➤ "De Groote Oorlog" - geschiedkundig (deel 5)	pag. 9
Ons Heem	
➤ De paarden van mevrouw Mortelmans	pag. 16
➤ Berchem Sport 1969-1972: Bijna bekerfinalist en eindelijk terug naar eerste (2)	pag. 22
➤ Dodelijk ongeval bij de bouw van de Sint-Hubertuskerk	pag. 34
Kerk en Parochie	
➤ De Berchemse parochies en kerken: Het Heilig Sacrament (deel 3)	pag. 24

Erkenning als Actief Heemmuseum

Na onze volledige renovatie en herinrichting van ons Zoldermuseum Schaliënhoef in 2014, kwamen we in aanmerking voor een erkenning als Actief Heemmuseum door Heemkunde Gouw Antwerpen. We dienden dus een aanvraag in.

Op 14 maart 2015 kregen we van onze overkoepelende vereniging, Heemkunde Gouw Antwerpen en de steun van de Provincie Antwerpen, de erkenning als **Actief Heemmuseum 2015-2016-2017**.

Dankzij u, een 300-tal andere bezoekers en onze restyling mogen we trots dit kenteken tonen aan al onze bezoekers als pluim voor ons harde werk in het Zoldermuseum. Nogmaals bedankt hiervoor en voor uw sympathieke steun!

Teksten Heemtenberg

Hebt u nog oude foto's, een leuk verhaal Berchems verhaal, wilt u een bijdrage leveren of hebt u een interessant artikel over ons geliefde Berchem?

Teksten zijn altijd welkom bij onze redactie:

Heemtenberg - Auwersstraat 34, 2600 Berchem

Telefoon 03 230 17 51

e-mail: heemtenberg@heemkundeberchem.be

**De redactie voor het volgende nummer wordt afgesloten op
zondag 11 oktober 2015.** ☐

Berchemse kunstenaars gezocht voor de vierde Kerst Creatief 2015

In het tweede weekend van december organiseert het Parochiale Feestcomité van Onze-Lieve-Vrouw Middelaars traditiegetrouw 'Kerst Creatief'.

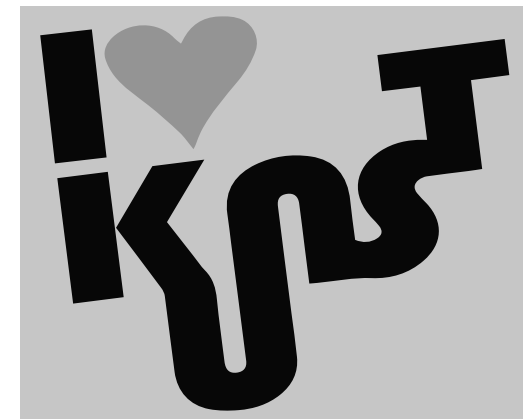
Tijdens dat ontmoetingsmoment kunnen enkele Berchemse kunstenaars zich voorstellen aan de bezoekers. We willen in 2015 zoveel mogelijk andere kunstenaars aan bod laten komen dan de vorige jaren of minstens een andere kunstvorm van eenzelfde artiest.

We mikken evengoed op de ervaren kunstenaar die al prijzen in de wacht sleepte als op de creatieve amateur die passioneel opgaat in zijn of haar hobby.

Het gebeuren heeft plaats in de kerk van Onze-Lieve-Vrouw Middelaars aan de Strijdhoflaan 18 in 2600 Berchem op zaterdag 12 en zondag 13 december 2015, telkens van 11 tot 17 uur.

Daarnaast zijn er traditiegetrouw standen van de Uitgeverij Muurkanten, Welzijnszorg, de familie Henderickx ... Centraal in de opstelling staat het praatcafé waar u kan genieten van een kop koffie, thee of warme choco met een versnapering. Het evenement wordt logistiek en financieel ondersteund door het district Berchem! Lezers van Heemtenberg zijn van harte welkom!

Bent u op een of andere manier artistiek bezig en hebt u interesse om mee te doen, neem dan zo snel mogelijk contact op met de voorzitter van het Parochiale Feestcomité, Mia Verbanck (0495 28 65 38 - mia.verbanck@skynet.be).

Marie Anne van Berchem. Twee barokke grafmonumenten in Berchem en Tongeren

publicatie voorgesteld door Mia Verbanck

Zowel in de Sint-Willebrorduskerk in Berchem (Antwerpen) als in de Sint-Jacobuskerk in Tongeren bevindt zich een mooi barok graf-monument voor twee adellijke vrouwen met dezelfde naam, Marie Anne van Berchem.

In het boek wordt nagegaan wie deze dames waren, wat hun onderlinge familiebanden waren, hun afstamming, hun huwelijk (in Berchem met Philippe Théodore de Fourneau, in Tongeren met François de Hinnisdael, graaf van het kasteel van Betho), dit alles tegen de achtergrond van de geschiedenis van de familie van Berchem en haar vertakkingen in Europa. Beide monumenten worden beschreven en besproken. Er wordt ook aandacht geschonken aan de vermoedelijke respectievelijke beeldhouwers. In Tongeren wordt dieper ingegaan op de zestien uitgebeelde adellijke kwartieren. Als bijlage worden een aantal stambomen en kwartierstaten gegeven met fraai getekende wapenschilden. Het geheel bevat tientallen verhelderende kleurillustraties.

Frits Berckmans groeide op in Berchem (eerst in oud-Berchem op het grondgebied van Sint-Willibrordus en later op het Pulhof). Later kwam hij terecht in de regio Bilzen-Tongeren. Zo kent hij de locaties van beide monumenten en is de geschikte auteur om ze met elkaar in verbinding te brengen. Een artikel van mezelf over het monument in Sint-Willibrordus (verschenen in Heemtenberg in 2012) bracht ons met elkaar in contact.

Publicatiegegevens:

Titel: Marie Anne van Berchem. Twee barokke grafmonumenten in Berchem en Tongeren

Auteur:

Frits Berckmans (°1944 Antwerpen) - Bestuurslid Koninklijk Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap Tongeren
Stads- en museumgids Tongeren

Aantal bladzijden : 112

Uitgever: Koninklijk Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap Tongeren (KLGOG)

Verkoopprijs: 15 euro

Verschijningsdatum: 22 mei 2015

Te verkrijgen bij:

- Stadsarchief Tongeren – Maastrichterstraat 10, 3700 Tongeren
tel. 012 80 00 93
- Toeristisch Infokantoor Tongeren – Via Julianus 2 3700 Tongeren
tel. 012 80 00 70
- Standaard Boekhandel – Maastrichterstraat 8 3700 Tongeren
tel. 012 23 88 63

of te bestellen via een plaatselijke Standaard Boekhandel. ☐

Bent u verhuisd of gaat u binnenkort verhuizen?

Vergeet dan niet uw adreswijziging tijdig mee te delen aan

onze redactie en ontvang ons tijdschrift Heemtenberg op

uw nieuwe adres! Contacteer ons op 03 230 17 51

of via e-mail heemtenberg@heemkundeberchem.be

Groote Oorlog

“De Groote Oorlog” - geschiedkundig (deel 5)

door Walter Gysen

De Belgische verdedigingslinies

De fortengordel rond Luik

Deze forten werden gebouwd van 1887 tot in 1892. De bedoeling was om de Samber-Maasvallei te beveiligen voor een Franse of Duitse aanval. Hiervoor werden 21 forten voorzien. Voor Luik werden 12 forten rond de stad voorzien dit op een afstand van 7 tot 9 km. van het stadscentrum. Tussen de forten was er een afstand van 2 tot 6 km. Er waren 4 kleine en 4 grote driehoekige forten en 2 kleine en 2 grote forten in trapeziumvorm voorzien. De bewapening bestond uit koepels uitgerust met kanonnen van 15 cm. en 12 cm. alsmede houwiters van 21 cm. De zwaarste kanonnen konden hun projectielen van 40 kg. 8 km. ver vuren. Indien de aanvallers toch dichterbij konden naderen, waren er kanonnen van 5,7 cm. voorhanden. De bemanning van de forten bedroeg 249 tot 445 artilleristen.

De fortengordel rond Luik

Een groot nadeel was dat de forten beroep moesten doen op observatieposten buiten het fort om hun artillerie te richten. Het fort van Loncin had drie observatieposten ingericht in nabije kerktorens en één kasteeltoren. Voor het doorgeven van berichten dienden telefoonlijnen ingegraven tussen deze observatieposten en het fort. Dit gebeurde enkele dagen voor de Duitse inval. Deze lijnen werden meermaals gesaboteerd en er werden ook verkeerde instructies doorgegeven. Voor Duitsland werkende spionnen waren actief en werden later gefusilleerd.

Ook de forten lieten te wensen over. Enkel fort Loncin was voorzien van elektriciteit en ingebouwde latrines. In de andere forten moest de bemanning buiten het fort om de latrines te bereiken. Dat was het leven wagen in volle beschieting. Dat werd later opgelost door bakken in het fort te plaatsen, wat dan weer een inbreuk was op de hygiëne. Ook de afvoer van de gassen ontstaan door het afvuren van projectielen was onvoldoende voorzien. Bovendien had het fort ook dode hoeken waaronder toegangswegen tot Luik, die de artillerie van de forten niet kon bereiken.

Ook de fortbouw liet te wensen over. Ze waren nl. gemaakt uit gewoon beton en niet uit gewapend beton. De ontwerper Brialmont had de fortten eerder gemaakt als bruggenhoofden langs beide Maasoeveren en niet als fortten om het beleg van de vijand te weerstaan.

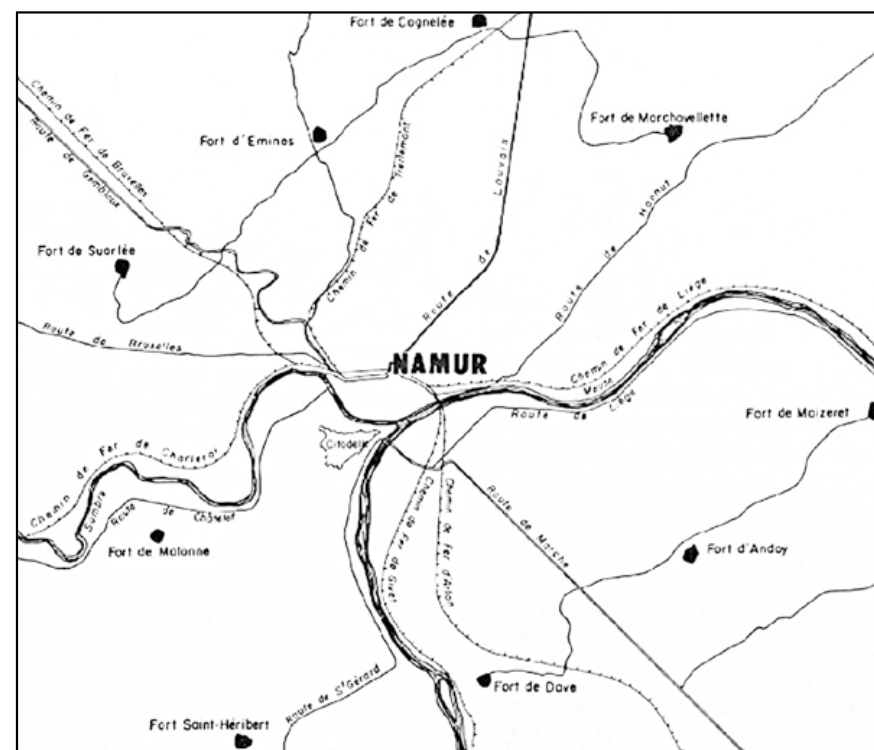
De forten waren voorzien om weerstand te bieden aan Duitse projectielen van 21 cm. en Franse van 22 cm. Grotere kanonnen kon men niet over land vervoeren. De Duitse kanonnen type “Dikke Bertha” konden 42 cm. projectielen afvuren wat neerkwam op een projectiel van 800 kg. dat met een snelheid van 1.080 km/uur op het doel terechtkwam. En deze kanonnen konden wel over land vervoerd worden.

Luik werd verdedigd door de 3e Belgische legerdivisie, de bemanning van de 12 forten en 4 vesting-infanterieregimenten en een cavalerieregiment van 400 ruiters (2de Lansiers). Zij moesten verkenningen doen en de vijandelijke posities doorspelen aan de forten. Deze ganse strijdmacht stond onder het bevel van Luitenant-generaal Gérard Leman. Hij was niet alleen commandant van de fortengordel maar ook van de stad Luik. De intervallen tussen de forten

werd verdedigd door een één bataljon vestings-infanterie bestaande uit oudere dienstplichtigen. Met de verdedigingspositie van deze intervallen werd eerst na de mobilisatie gestart, dit om de bevolking niet te verontrusten. Ook om het vrij zicht voor het schietveld van de forten werd veel te laat begonnen. Met het omhakken van bomen, struikgewassen en opblazen van gebouwen werd veel te laat begonnen. Ook een tweede verdedigingsgordel na de forten werd niet of gedeeltelijk gerealiseerd, zodat de vijand zonder veel moeilijkheden de stad kon binnentrekken.

De fortengordel rond Namen

De stad Namen werd verdedigd met 9 forten. (3 kleine en 4 grotere in driehoekvorm en nog 2 rechthoekige) De forten waren van dezelfde makelij als die van Luik en moesten met dezelfde moeilijkheden kampen als die van Luik. Ze kregen echter wat meer tijd vooraleer de vijand aanviel en konden zo bv. de telefoonlijnen ingraven. Namen werd verdedigd door 20.000

De fortengordel rond Namen

manschappen van de 4° legerdivisie van het veldleger en de vestingtroepen dit onder bevel van generaal Augustin Edouard Michel. Daarbij kwamen nog enkele eenheden bestaande uit koloniale en oud-koloniale. Totaal 38.000 man. De intervallen tussen de forten (40 km.) werden vanaf 1 augustus onder handen genomen alsmede de tweede linie achter de forten. De bewapening was echter ontoereikend.

De Getestelling

De Belgische generale staf ging ervan uit dat indien de vijand niet kon tegengehouden worden in Luik dat er geleidelijk moest teruggetrokken worden naar de vesting Antwerpen. Maar hiervoor moest tijd gewonnen worden. Dit kon slechts als ons leger inspanningen deed om de Duitsers op te houden langs de Gete. Op 6 augustus gaf generaal Lemahieu het bevel aan de 3° legerdivisie en de cavalerie-divisie om zich vanuit Luik terug te trekken en stellingen in te nemen in de streek van Hoegaarden tussen de 1° legerdivisie in Tienen en de 5° legerdivisie in Geldenaken. Koning Albert I had zijn hoofdkwartier in Leuven terwijl de regering nog te Brussel verbleef. Tussen beiden was er geen contact.

Het nationale bolwerk Antwerpen.

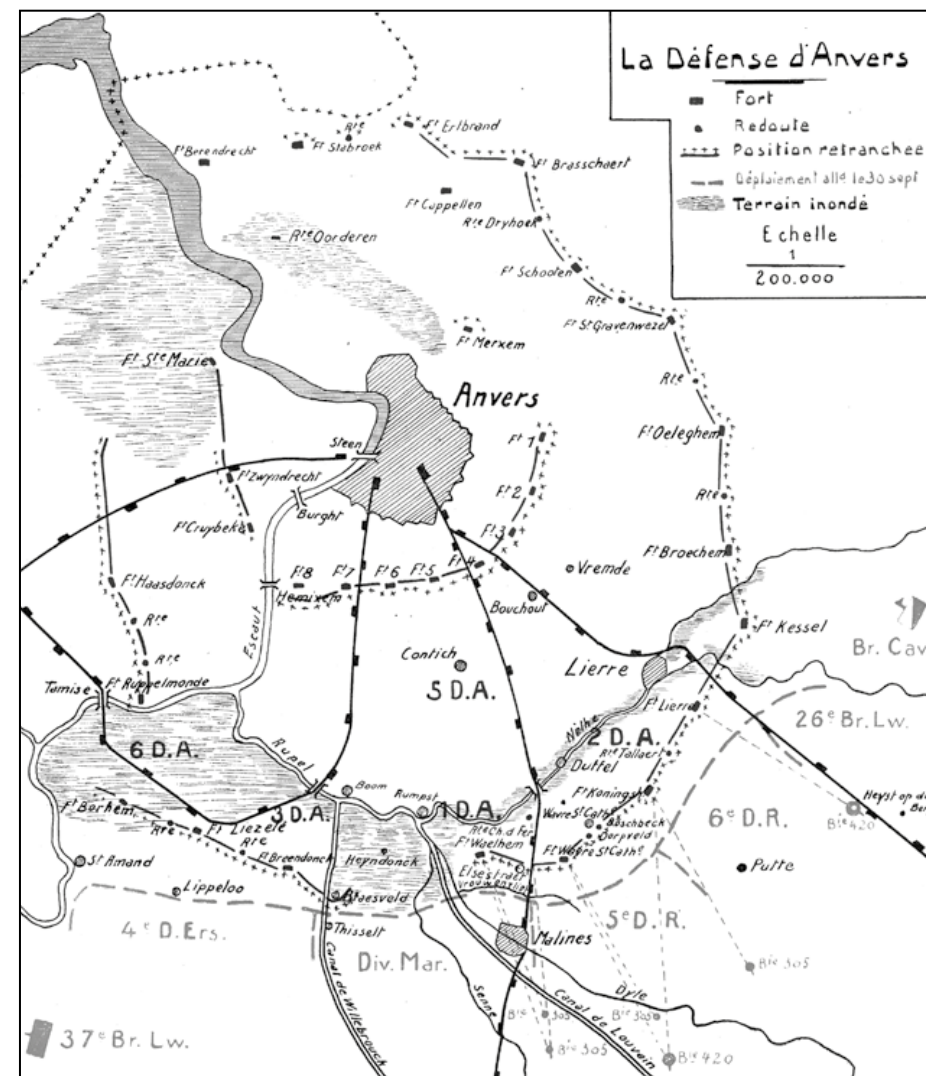
De politiek van de Belgische regering bij de schending van de Belgische neutraliteit was er op gericht om zich terug te trekken in het nationale bolwerk Antwerpen. Daar kon de regering, de administratie, het parlement en het veldleger zich veilig terugtrekken en wachten op een diplomatieke of militaire oplossing van diegenen die garant stonden voor onze neutraliteit.

De fortengordel van Antwerpen bestond uit twee gordels. De Brialmontforten gebouwd rond 1860 vormden de binnengordel. De buitengordel of "Buitenlinie" genoemd was recenter en gebouwd na 1906. Sommige ervan waren moderner dan die van Namen en Luik, maar geen enkel fort was volledig afgewerkt. Artilleriestukken waren verouderd en soms ontbraken de koepels. Ook het zwaar geschut ontbrak meestal. Er waren 17 forten voorzien met een omtrek rond de stad van 100 km., dit op een afstand van 9 tot 16 km. van Antwerpen. Tussen de forten waren er intervalafstanden van soms meer dan 5 km.. Voor de verdediging van deze intervallen waren er wel kanonnen voorzien, maar die waren veel te oud.

De binnengordel bestond uit 8 forten die gedeclasseerd waren, maar nog niet afgebroken. De bemanning bestond uit oudere gemobiliseerde dienstplichtigen met een tekort aan officieren. □

Geraadpleegde werken:

14 – 18 Oorlog in België - auteurs Luc De Vos, Tom Simoons, Dave Warnier, Franky Bostyn – Uitgeverij Davidsfonds – Leuven.

De fortengordel rond Antwerpen

De verdwenen wijk “De Leeuwerik” - Foto-Expo

Eind 19de en begin 20ste eeuw was er een wijk in Berchem die men in de volksmond “*De Liewaark*” noemde - de officiële naam was “*De Leeuwerik*”. Jammer genoeg is deze speciale “*buitenwijk*” van Berchem al lang afgebroken.

“*De Leeuwerik*” is ontstaan rond de “Snellen Molen”, die bevond zich ter hoogte van de splitsing van de huidige Hof ter Schrieklaan en de Coremansstraat. De wijk lag net buiten de vesten. Deze maakten deel uit van de Brialmontvesting (1865) van het bolwerk Antwerpen.

In 2015 kunnen we de Leeuwerik-wijk situeren in zijn huidige vorm: het gedeelte van Berchem aan de overzijde van de Antwerpse Ring tussen Grotesteenweg, Koninklijkelaan, Coremansstraat en Floraliënlaan, vlak naast het Nachtegalenpark.

Het grootste gedeelte van de huizen was opgetrokken in hout en lag binnen een afstand van 580 meter van de vestingen. In oorlogstijd zou men deze huizen zo snel mogelijk moeten kunnen afbreken zodat er vanop de vesting een vrij zicht was op de aankomende vijand.

Rond 1928 verdween deze wijk nadat ze in 1911 onteigend werd. Toch bleven nog enkele huisjes overeind tot in de jaren 1950 aan de vestingzijde van de Coremansstraat.

Wil je een kijkje nemen op de Berchemse “Buiten” in deze levendige volkswijk, bezoek dan onze fototentoonstelling over “*De Leeuwerik*” in ons Zoldermuseum Schaliënhoeve, elke 2de en 4de zondag op het Rooiplein 6 te 2600 Berchem tussen 14 en 17 uur.

Ons heemmuseum vindt u op het Domein Park-West, linkse gebouw La Piazza op de zolderverdieping. ☐

Foto-Expo

Kring voor
Heemkunde Berchem vzw

De verdwenen Berchemse wijk

“De Leeuwerik”

**van 13 september 2015 tot
27 december 2015**

open elke 2de en 4de zondag - 14 tot 17 uur

Zoldermuseum Schaliënhoeve - Rooiplein 6 - 2600 Berchem
(Domein Park-West - La Piazza - 1e verdieping)

Toegang: leden gratis - niet-leden € 1,00 - groepsbezoek mogelijk

Info: 03 292 51 15 - 03 230 17 51
e-mail: info@heemkundeberchem.be
www.facebook.com/heemkundeberchem

De paarden van mevrouw Mortelmans

door Hugo Lambrechts-Augustijns

In nr. 114 van Heemtenberg werd een voorval beschreven van moeilijkheden met militairen te Berchem in het jaar 1747. Ook onderstaande gebeurtenis vond plaats tijdens de Oostenrijkse successieoorlog, die duurde van 1740 tot 1748.

Op 2 maart 1748 verzoeken de regeerders van het dorp van Berchem dat notaris Jan Baptist van Berckelaer¹ gaat aankloppen bij de regeerders van het dorp van Boom. Bijna twee jaar daarvoor, op 3 juli 1746, moest het bestuur van Boom twee complete wagens die bespannen zijn met vier paarden leveren aan het ambulante hospitaal in het dorp van Borgerhout.

Boom leverde maar één wagen. De troepen van Zijne Majesteit hebben dan een wagen met twee paarden in beslag genomen van de weduwe Mortelmans uit Berchem. In plaats van de voorziene acht dagen dienst, hield het leger de wagen liefst 29 dagen, namelijk tot en met 31 juli 1746. De wagen werd gebruikt tot in de streek boven Leuven en is zodanig geladen geweest met vrachten die in feite vier paarden vereisten. *‘Haer peerden sijn soodanighlijck gefatigneert geweest’* dat een paard *‘op de retour’* is gestorven. Dit gebeurde in de volle oogst van Berchem. Mevrouw Mortelmans en ook de regeerders van Berchem vonden dat de oorzaak van al die schade ligt bij een fout van de regeerders van Boom en verlangen dat het bestuur van Boom een vergoeding betaalt, hetzij in handen van de drossaard van Berchem, hetzij in handen van burgemeester Laureys Coeymans². Voor de 29 dagen dienst dat de wagen bespannen was met twee paarden verwacht men een bedrag van minstens vijf gulden per dag en een schadeloosstelling voor het gestorven paard. In geval van een weigering zal de drossaard van Berchem protes-

¹ Stadsarchief Antwerpen, N 3303, nr. 268, notaris Jan Baptist van Berckelaer

² Floris Prims geeft wel een lijst van de drossaards van Berchem in het Oude Regime, maar geen lijst van de burgemeesters (cfr. *Geschiedenis van Berchem*, p. 173).

teren bij de drossaard van Boom.

Notaris van Berckelaer attesteert het antwoord van de drossaard en de regeerders van Boom, die beweren dat zij hun wagens met vier paarden hebben geleverd.

Figuur 1 – Militaire kaart 1910

collectie HLA

Echelle en temps (vitesse 80 m à la minute, 4000 à l'heure)

Het was natuurlijk te verwachten dat de drossaard van Boom niet wilt ingaan op een schadeclaim vanuit Berchem. Het is mogelijk dat men in Boom niet zo bereid was om twee wagens met vier paarden ter beschikking van het leger te stellen, maar de echte oorzaak van de miserie in Berchem lag in de oorlogsomstandigheden, niet in de mogelijke tekortkoming van Boomse zijde. Op het eerste zicht lijkt het verwonderlijk dat men pas in 1748 een vergoeding verlangt voor schade die in 1746 opgelopen werd. Dit gebeurde wel meer in de 18de eeuw. Op 21 november 1738 wordt de Antwerpse advertentie gepubliceerd, waarin de inwoners van Antwerpen hun kostennota mogen binnenbrengen van militaire schulden gemaakt tot 1 april 1725³:

“Alsoo het aen haere Doorluchtigste Hoogheyt belieft heeft te vraegen eenen pertinenten staet van de schulden de welcke de nationaële regimenten in de eene ofte andere stad mochten hebben gecontraeteert

³ Stadsarchief Antwerpen, PK 933, minuten van de gebodenboeken 1735-1749

ende noch onbetaelt zijn tot primo april van den jaere 1725 wanneer de selfde zijn geincorporeert, soo vermaenen mijne Heeren borgemeesters ende schepenen deser stadt alle degene de welcke eenige rechtveerdige schulden noch soudén vinden op de officieren ofte soldaeten van die geseijde regimenten het sij ter occasie dat sij op het casteel van dese stadt in garnisoen hebben gelegen ofte andersints, dat sij daervan binnen den tijdt van acht dagen naer de publicatie deser de behoorelijcke schriftelijcke bescheeden soudén brengen ter Tresorije deser stadt in handen van Stephanus de Carlier ofte Engelbertus Bellemans omme de selfde aen de commanderende officiers van de selfde regimenten te connen toesijnden, doch alleenelijck van de schulden gemaect tot primo april 1725 als voorseijt is.”

Ook in het bewuste jaar 1748 mochten de Antwerpenaren hun rekeningen binnenbrengen⁴:

“Mijne heeren van het magistraet ingevolge de ordres van de Heere Intendent De Sechelle adverteren bij dese aen alle borgers ende ingesetenen deser stadt de welcke tsedert den jaere 1744 zijn hebbende eenige pretentien tot laste van de geallieerde troupen van wat natie doe soudén mogen wesen, de selve pretentien bij geschrifte over te brengen binnen den tijt van acht daegen naer de publicatie deser ter secretarije deser stadt ende die aldaer behoorelijck te verifiseren met de billetten obligatien oft notietien die sij daer van ten onderen hebben, ten welcken eijnde geduerende den voors(chreven) tijt daegelijcx op de voorgemelde tresorije sal worden gevacceert des smorgens van tien tot twelff ueren. Actum, 15 februari 1748, ondertekend de Balten.”

Als een jaar later de Hollandse troepen in onze streken vertoefden, vaardigt het Antwerpse bestuur weer een advertentie uit met de vraag de schademeldingen te willen binnenbrengen⁵. Als controlemiddel diende men de kenmerken van het militair uniform te specificeren. Uit andere notariële akten kunnen we opmaken dat de inwoners van onze dorpen die details goed konden memoriseren:

⁴ Stadsarchief Antwerpen, PK 926.

⁵ Stadsarchief Antwerpen, PK 933.

“Alsoo mijne heeren borgemeesteren ende schepenen geïnformeert zijn dat de Hollandsche trouppen zedert 11 december laestleden in het doortrekken diversche schaede binnen dese stadt hebben veroorsaectt soo adverteren mijne voorn.(oemde) Heeren alle ende iegelijke deser stadts ingesetenen die door de zelve eenige schaede hebben comen te lijden ofte eenighe pretensie zedert deen tijde ‘t hunnen laste zijn hebbende uyt wat hoofde het oock soude mogen wesen daervan eene pertinente notitie ter Tresorije alhier over te brengen , de selve behoorlijk te onderteekenen ende daer bij te voegen den naem des regiments ofte bataillon, immers ten minste te specificeren den dagh ende datum als ook de uniforme ofte kleetsel der voors.(chreven) trouppen tot laste van dewelke sij eenighe pretensie zijn formerende ten welcken eynde men ten voors. Tresorije op woensdagh toecomende wesende den 12ste deser ende de twee volgende daeghen smorgens van 10 tot 12 uren sal vaceren met waerschouwinge dat men naer dien tijde deswegens niet het minste meer en sal aenveirden.

Actum, 10 maart 1749, getekend: M.J.A. Knijff”

Deze drie advertenties tonen aan dat de schulden door militairen gemaakt in Antwerpen gedurende een beperkte periode werden verzameld bij de Tresorie van de stad en dat de rekening dan gepresenteerd werd aan de militaire overheden. Zulke administratie diende ook in Berchem uitgevoerd te worden. Waarom de notaris dan moest aankloppen bij de regeerders van Boom is niet duidelijk. Ter vergelijking: toen in 1709 enkele regimenten kwartier hielden in Schoten, werden alle kosten verzameld door de regeerders van Schoten en deze administratie is nu nog terug te vinden in het Oud Gemeente Archief van Schoten⁶.

De interventie van de wagen van mevrouw Mortelmans zal niet enkel gebruikt zijn voor de verplaatsing van Borgerhout naar de streek van Leuven. Uit de bestudering van de operatieorders van militaire eenheden in de achttiende eeuw kan worden afgeleid dat de afstand die een eenheid per dag aflegt, tussen de 15 en de 30 km bedraagt. Een verplaatsing naar Leuven betekent dan, zonder oponthoud door een

⁶ Hugo Lambrechts-Augustijns, *Soldaten in huis te Schoten in het jaar 1709*.

militair conflict, twee à drie dagmarchen. Op de Belgische militaire stafkaarten van 1910 merken we nog een schaal die de afstanden weergeeft in een marchetempo van vier km per uur. Het voetvolk bepaalde toen hoe vlug een eenheid zich verplaatste.

Wanneer moest Berchem bijspringen met een wagen? Dit kon best zijn wanneer de eenheid zich reeds verplaatste richting Leuven en de eenheid een transportmiddel te weinig had (omdat Boom waarschijnlijk maar één wagen leverde). Vanuit Borgerhout reed men – in de achttiende eeuw – beter richting Lier dan naar Mechelen (zie kaart figuur 2). En... als eerste dorp passeerde men dan Berchem.

De vermelding ‘*ambulant hospitaal*’ is een interessant gegeven in de akte. Wat moeten we ons voorstellen van een ‘rondtrekkend’ militair hospitaal in de achttiende eeuw? Konden zij veel doen aan het leed van de achtergebleven soldaten op een slagveld? Aan dit leed werd pas een eeuw later, na de Slag van Solferino op 24 juni 1859, aandacht geschonken op initiatief van Jean-Henri Dunant. De Slag van Solferino had een langetermijneffect op het gedrag bij militaire acties. Het (eerste) Verdrag van Genève werd ondertekend in 1864 en resulteerde in de oprichting van het Internationale Rode Kruis. Het medisch systeem was echter niet berekend op de miljoenen gewonden die te verzorgen waren tijdens de Grote Oorlog van 1914-18. De veldslagen in het Oude Regime waren eerder kleinschalig, maar de vermoeiende inzet van de wagen van weduwe Mortelmans laat vermoeden dat de medische interventie toen werk genoeg had.

Men staat machteloos tegenover de opeising en het verlies van een voertuig in oorlogstijd. De situatie zorgt meestal voor problemen in de gewone gang van het huishouden. Zo ook voor weduwe Mortelmans uit Berchem in 1746. Onze landgenoten hadden veel later ook ervaring met het opeisen van allerlei voertuigen door de bezettingstroepen, tijdens de twee Wereldoorlogen.

Figuur 2 – Dioecesis Episcopatus Antverpiensis

Bibliografie:

- Lambrechts-Augustijns, Hugo, *Soldaten in huis te Schoten in het jaar 1709*, in: Scot, jg. 29, nr. 112, mei 2003, pp. 123-130.
- Lambrechts-Augustijns, Hugo, *De Oostenrijkse successieoorlog in Berchem*, in: Heemtenberg, jg. 21, nr. 114, lente-zomer 2013, pp. 16-19.
- Lambrechts-Augustijns, Hugo, *De moedige vrouwen en de Grote Oorlog*, in: De Drie Rozen, jg. 48, nr. 191, 3^e trim. 2014, pp. 8-15.
- Lambrechts-Augustijns, Hugo, *De Grote Oorlog en de polemologie*, in: Heemtenberg, jg. 22, nr. 120, winter 2014-2015, pp. 14-20.
- Prims, Floris, *Geschiedenis van Berchem*, Berchem, 1949.
- Rooms, Etienne, *Organisatie van de bevoorrading der troepen in dienst van de Spaanse monarchie in de Zuidelijke Nederlanden (1567-1713)*, in: Liber Alumnorum Karel van Isacker s.j., *Bijdragen tot de Geschiedenis*, jg. 63, 1980, aflevering 1-4, pp. 121-150.

Berchem Sport 1969-1972:

Bijna bekerfinalist en eindelijk terug naar eerste (2) door Jos Vandermaelen

Voor de aftrap van de openingsmatch van het seizoen 1970-1971 werd het overlijden van de in mei verongelukte Thierry Van Bossche herdacht. Voor de versterking van de halflijn had Berchem weer in het Brusselse Jim De Schrijver aangeworven, die zich in de eerste wedstrijd thuis tegen Waterschei al onmiddellijk ontpopte tot een harde werker.

Typeploeg:

keeper: Boden Willy

verdediging: Wilssens Etienne / Busschots Roger / Vanderwaeren John / Van Lommel Dré

halflijn: Schellens Frans / De Schrijver Jim / Arnolis Jean

voorlijn: Van Staay Pierre / Versluys Adri / Liposinovic Ivica

De vierde speeldag op 27 september was het de beurt aan de van Achterbroek overgekomen Pierre Van Staay om het laatste kwartier in te vallen. Omstreeks de helft van de heenronde werd hij vanaf de kick-off opgesteld en bleef alle verdere matches negentig minuten op het veld. Met hem had Berchem ook een goede aanwinst, want zowel op het middenveld als in de aanval speelde hij voortreffelijke wedstrijden.

Na zes matches stond Berchem vierde op één punt van FC Beringen, zijn volgende tegenstrever. Op 18 oktober bleven de Limburgers thuis met één goal in elke helft aan de winnende hand. Geel-zwart zakte

daardoor naar de zesde plaats, maar kon de tiende speeldag op 15 november in de volgende topmatch thuis tegen FC Mechelen met twee goals in de tweede helft terug vierde worden op één punt van de Mechelaars, tweede in de stand.

De eerste drie matches van de terugronde in januari 1971 betekenden voor Berchem het keerpunt in de competitie : drie nederlagen, waarvan twee op eigen veld, gaven de promotiekansen een flinke deuk. De twintigste speeldag op 31 januari eindigde de terugmatch tegen Beringen op 0-1; Berchem stond nu met twee meer gespeelde wedstrijden zesde op zes punten van de tweede CS Brugge, een achterstand die gezien de recente matte prestaties nog moeilijk in te lopen was.

De volgende twee maand verloor Berchem vier keer op rij zonder dat het zelf een doelpunt aantekenen kon, met het gevolg dat vijf speeldagen voor het einde geel-zwart ook mathematisch voor promotie uitgeschaald was. In die periode debuteerden verschillende jongeren, waarvan enkel Jan Corremans, de jongere broer van Dirk, volgend seizoen een plaats in het basiselftal veroverde.

Aan het einde van het kampioenschap scheidden 15 punten Berchem van de stijgers. Aan het begin van de competitie getipt als een van de grootste promotiekanshebbers kon men bij geel-zwart wel degelijk van een ontgoochelend seizoen spreken.

Eindrangschikking:

	M	W	V	D	GV	GT	P	
1. CS Brugge	30	20	4	6	50	20	46	
2. FC Mechelen	30	19	3	8	58	23	46	
6. Berchem	30	12	11	7	30	26	31	□

De Berchemse parochies en kerken: Het Heilig Sacrament (deel 3)

door Mia Verbanck

In deze aflevering zal u vooral via foto's kennismaken met de kerk, zijn interieur en patrimonium. Drie kunstenaars hebben daaraan in sterke mate bijgedragen: architect René Van Steenberghe uit Beerse, de Antwerpse beeldhouwer Albert Poels en Franz Wilhem (Frans) Griesenbrock uit het Nederlandse Vaals. (Foto's zonder bijschrift: © Mia Verbanck)

De kerk van buiten

Zoals eerder al gezegd, is de kerk van het Heilig Sacrament aan de Pervijzestraat een bakstenen **hallenkerk** naar een ontwerp van René Van Steenberghe senior (1911-1995) uit Beerse.

Het is een majestueuze tempel in baksteen met veel vensters, een koperen dak, ruime bronzen poorten en een bescheiden toren. Omwille van de nabijgelegen luchthaven mocht de toren maar een zekere hoogte hebben. De bouwwerken startten in 1953; de kerk werd ingewijd op 21 mei 1960.

René van Steenberghe

René Van Steenberghe speelde na de Tweede Wereldoorlog in de provincie Antwerpen een belangrijke rol in de zoektocht naar een eigentijdse kerkelijke architectuur. Hij was één van de meest actieve kerkenbouwers in de regio.

Aanvankelijk koos Van Steenberghe voor een meer streekeigen vormgeving, in de lijn van de Kempense traditie. Vanaf de jaren 1950 maakte die regionalistische opzet plaats voor meer eigentijdse vormen: eerst

voor kerken in een stedelijke context, later ook voor plattelandskerken. Van Steenberghe koos voor een eenvoudig concept en voor soberheid in de materiaalkeuze. Hij bouwde in Antwerpen niet alleen de kerk van de Groenenhoek, maar ook die van de Luchtbal, gewijd aan Onze-Lieve-Vrouw Boederschap.

Zijn bouwwerken bevatten telkens hetzelfde basisconcept: een elementair hoofdvolume met daarin een intieme gebedsruimte, een aanpalend bouwvolume met dienstruimten en een slanke klokkentoren als verticaal accent.

In 2011 organiseerde de v.z.w. Heemkundig Museum Tempelhof in Beerse een 'Retrospectieve architect René Van Steenberghe'. Meer informatie over de architect online op <http://www.gazetvanturnhout.be/geschiedenis/beerse-over-rene-van-steenbergen/>.

De kerk van binnen

Wie binnen gaat, betreedt een grote witte ruimte met neoromaanse statigheid: opvallend zijn de hoogte, de blanke muren en de grote lichtinval.

Bij een hallenkerk zijn de twee zijbeuken (bijna) even hoog opgetrokken

als de middenbeuk en soms zijn ze ook even breed; dat laatste is niet het geval in de Groenenhoek. De hoge ramen van de zijbeuken geven voldoende licht om ook de middenbeuk te verlichten.

Kijk ook even omhoog en bekijk het sobere houten gewelf.

Opvallend in het interieur zijn het kruisbeeld, de sgraffito's en het tabernakel.

Binnenzicht van de kerk op 5 juni 2011, viering van 60 jaar OKRA-Sacrament; voorganger was Ferre Caris, ere-pastoor van de Verrezen Heer, geassisteerd door diaken Jean-Marie Houben. © Francine Geens

Het kruisbeeld

Als je de kerk binnenstapt, wordt je aandacht meteen getrokken door het enorme crucifix van Albert Poels boven het hoogaltaar.

Het corpus is vervaardigd uit cederhout, een lichte houtsoort die mooi afsteekt tegen het donkere teakhout van het kruishout en toch in contrast staat met de witte soberheid van de kerkmuren.

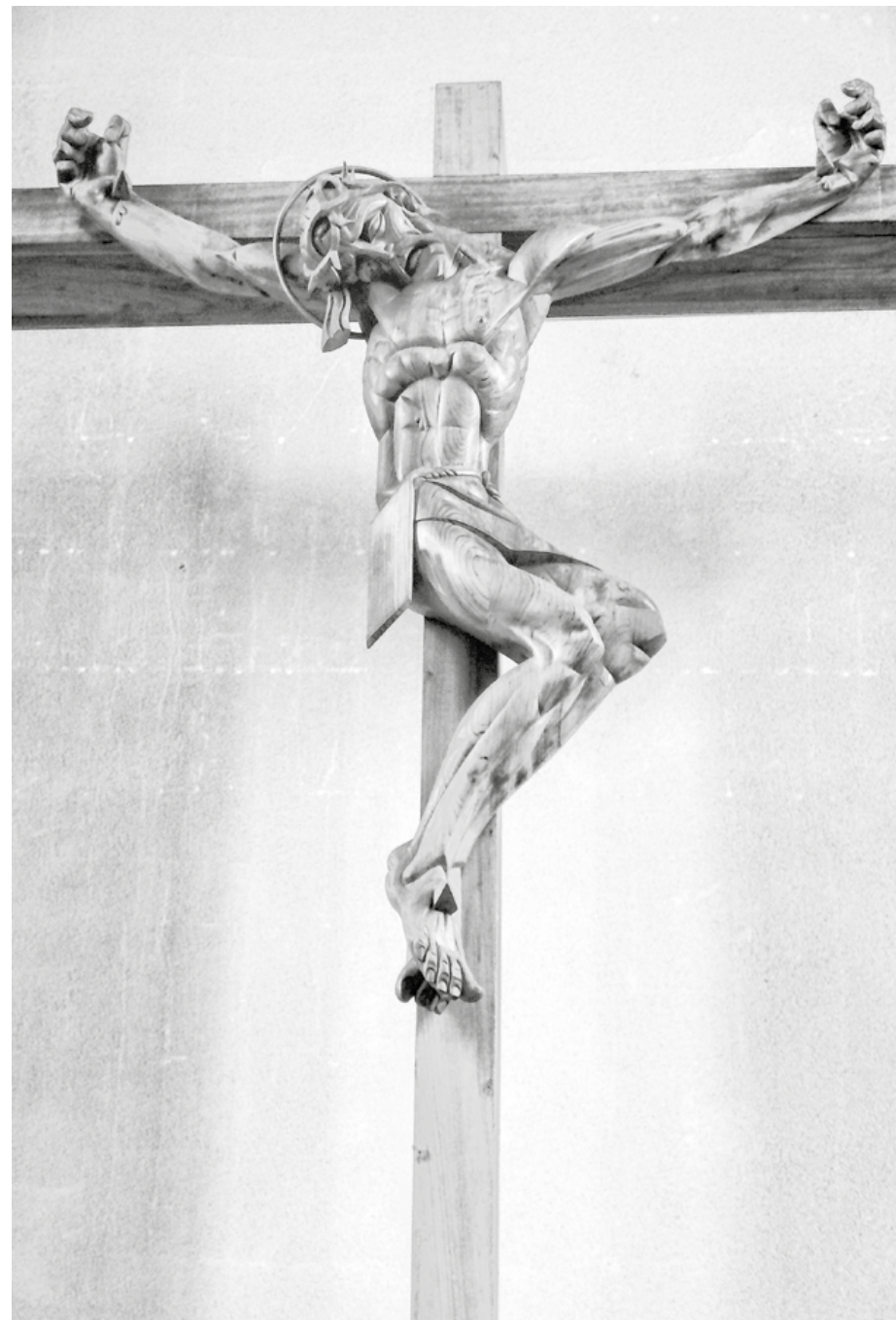

Albert Poels (Berchem, 7 april 1903 - Borgerhout, 23 augustus 1984) was beeldhouwer, medailleur en juwelenontwerper. Hij stamde uit een kunstenaarsfamilie en hij leerde het vak bij zijn vader Jan Poels die zich als ornamentist gevestigd had aan de Statiesstraat 150 in Berchem.

Albert Poels: foto uit het boek 'Albert Poels' van Teo Jochems e.a., Uitgeverij De Vroente, Kasterlee, 1978

Albert Poels studeerde aan de academies van Berchem en Antwerpen en aan het Nationaal Hoger Instituut voor Schone Kunsten van Antwerpen.

Albert Poels liet een groot oeuvre na: religieuze beelden, dieren, figuren uit de literatuur en de folklore (zoals Tijn en Nele, Lange Wapper, Reynaert De Vos), portretten van kunstenaars, heiligenbeelden (o.a. Sint-Godelieve, H. Hart, Sint-Willibrordus aan de Sint-Willibrorduskerk in Berchem uit 1962 en vele andere).

De kruisweg en tafereel met Onze-Lieve-Vrouw

De staties van de kruisweg en het grote tafereel van Onze-Lieve-Vrouw op de muur in de linker dwarsbeuk zijn allemaal uitgewerkt in sgraffitotechniek. **Sgraffito** is een Italiaans woord dat 'gekrabd' betekent. Het is een decoratieve muurtechniek waarbij men een donkere pleisterlaag (doorgaans zwart, roetbruin of grijs) met een lichtgekleurde pleisterlaag bedekt; door de bovenste, nog niet verharde, laag weg te nemen volgens een vooraf bepaald grafisch ontwerp ontstaat een verdiepte tekening; de lichtgekleurde pleisterlaag kan bovendien gekleurd worden 'al fresco' (op de verse pleister) of 'al secco' (op de droge pleister). Meer informatie over deze techniek online op <http://www.hetstillepand.be/sgraffiti.html>.

In het tafereel van Onze-Lieve-Vrouw, draagt de gekroonde Maria op haar linkerarm (d.i. de kant van haar hart) haar zoon Jezus die ook voorgesteld wordt als gekroonde koning. In haar rechterhand heeft ze een hart vast, omwonden met een doornenkroon. Het Jezuskind verwijst met zijn linkerhand naar zijn eigen hart en met twee vingers van zijn rechterhand naar zijn moeder, zodat er een band gelegd wordt tussen de Moeder Gods en het Heilig Hart van Jezus. Het tafereel richt de aandacht tegelijkertijd op Jezus én op Maria en getuigt van hun innige, liefdevolle band. Daarom zou het mogelijk een

voorstelling van "Onze-Lieve-Vrouw van het Heilig Hart" kunnen zijn. Aan Maria's voeten zien we een maansikkel en een slang. De slang staat in de Bijbel voor het kwade. Denk maar aan het scheppingsverhaal en aan het twaalfde hoofdstuk van het boek Apocalyps of Openbaring: Maria is hier de nieuwe Eva die het serpent verslaat.

Kunstenaar is Franz Wilhelm – na zijn naturalisatie Frans – Griesenbrock (Bochum, Duitsland 23 april 1916 - Vaals 12 maart 2010). Hij was een polyvalent kunstenaar: hij was grafisch ontwerper, (glas)schilder, aquarellist, pastellist, tekenaar, monumentaal kunstenaar en wandschilder. Samen met zijn tweelingbroer Paul genoot hij opleidingen

Griesenbrock: foto uit een artikel van Herbert Kuijpers in nummer 13 van december 2011 in "Sankt Tobert Vaals, Verleden en Heden", een uitgave van de Heemkundekring aldaar

in Bochum, Essen, Wenen, Luxemburg en Maastricht. Ten gevolge van de Tweede Wereldoorlog en zijn verloving met de Nederlandse Maria Mommer kwam hij terecht in het Nederlandse Vaals. In de jaren 50 en 60 van de vorige eeuw groeide hij uit tot een beroemdheid inzake kerkschilderingen, ontwerpen van glas-in-loodramen en tabernakels. Wie op zijn naam googelt, vindt heel wat afbeeldingen van glasramen die hij vervaardigde, vooral in Nederland en Duitsland, in mindere mate in België (ook in Leuven en vooral in het Duitstalig gedeelte), Luxemburg, Italië, Denemarken, Zweden, Brazilië en de States. Op de foto staat hij afgebeeld met de pauselijke onderscheiding van Ridder in de Orde van de H. Sylvester, een ereteken dat die hij ontving in Vaals op 31 mei 1990. Het is een van de hoogste pauselijke eretekens voor mensen die zich verdienstelijk maken voor geloof en/of kerk.

Het tabernakel

Frans Griesenbrock was ook edelsmid. Van zijn hand is het kleurige tabernakel dat de Drie-eenheid voorstelt. Het is de moeite om het van dichtbij te gaan bekijken. Centraal zien we het Lam Gods, symbool voor Jezus Christus. Bovenaan rechts de hand van de Vader die uit de wolk komt, zoals de Stem uit de wolk klonk bij Jezus' doopsel. Links boven het Lam zien we een dynamische duif, symbool van de Heilige Geest die 'waait waar Hij wil'. □

Dodelijk ongeval bij de bouw van de Sint-Hubertuskerk

door Walter Gysen

Op 2 september 1915 viel Jan Van den Eynde, een metser, wonende in de Hogeweg te Berchem, van een stelling en overleed na enkele ogenblikken.

Karel Nicolaï in zijn boek "Sint-Hubertus, Kerk en Parochie" wijdt er slechts enkele regels aan. Hij voegt er nog bij dat deze gebeurtenis het enig gekend ongeval was.

Op 2 september 2015 is het juist 100 jaar geleden dat deze spijtige gebeurtenis plaats had. Een herdenking waar we onze aandacht als heemkundige kring zeker aan moeten wijden. We werden hierbij aangesproken en flink geholpen door Alicia Van den Eynde, een kleindochter van Jan Van den Eynde. Vanuit haar appartement kijkt ze uit op de toren van de Sint-Hubertuskerk en wordt ze dagelijks geconfronteerd met het ongeval van haar grootvader, die ze nooit gekend heeft. We baseren ons op haar inlichtingen die ze ook van andere familieleden als klein meisje van haar vader Frans Van den Eynde en later ook van haar broer Frans Van den Eynde, intussen ook overleden, heeft vernomen.

Bij de bouw van de kerk werkte ook nog een oudere broer van Jan op de werf. Toen Jan van de stelling viel, werd er uiteraard alarm geslagen en

kwam deze oudere broer eveneens ter plaatse. Toen hij bemerkte dat het slachtoffer zijn jongere broer Jan was, nam hij die onmiddellijk in zijn armen om hulp te bieden. Hulp was echter niet meer nodig want Jan stierf in de armen van zijn oudere broer. Die heeft zich nooit over die gebeurtenis kunnen heen zetten en wist die momenten in zijn leven niet te verwerken wat leidde tot zijn vroeg overlijden. De misviering voor Jan Van den Eynde werd opgedragen in de Sint-Willibrorduskerk waarna het lichaam begraven werd op het kerkhof van Berchem. Spijtig genoeg kunnen we geen afbeelding van het slachtoffer tonen omdat er geen doodsprentjes bij dit schielijk overlijden gedrukt werden hetzij om financiële redenen of omdat dit overlijden zo onverwacht kwam.

100 jaar geleden werden stellingen opgebouwd uit lange palen van

Een stelling in 1914 bij de herstelling van een getroffen gebouw na het bombardement op Antwerpen, waar ook Berchem veel schade opliep.

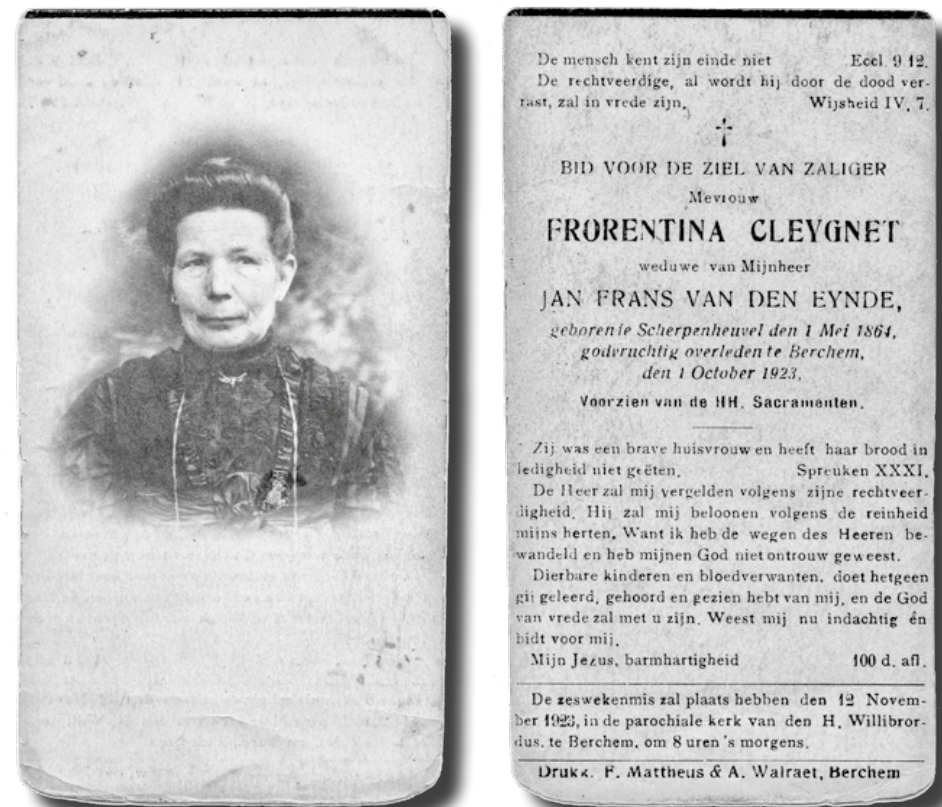
dennenhout, die met koorden vastgesjord werden aan de dwarsbalken waarop enkele gammele planken gelegd werden. Met ladders klom men van verdiep naar verdiep. Stel je voor dat mortel en stenen van op de begane grond via ladders naar boven gebracht moesten worden. Misschien werd er wel een katrol gebruikt om een emmer naar boven te takelen, stenen moesten echter met mankracht naar omhoog gebracht worden. Bouwvakkers moesten dan ook evenwichtskunstenaars zijn om te overleven. We kunnen ons in onze moderne tijden deze toestanden niet meer indenken.

Terug naar de familie Van den Eynde. Moeder, Florentina Cleygnet, baatte een winkeltje uit op de Hogeweg nr. 20 of 22. Het gezin telde zeven kinderen, waarvan er vijf reeds het ouderlijk huis verlaten hadden. Na het ongeval werd zij weduwe met nog twee zoons in het gezin. Eén van deze zonen was Frans, geboren in oktober 1900 en vader van Alicia Van den Eynde. Daar er 100 jaar geleden waarschijnlijk nog geen sprake was van ongevalverzekeringen of andere toelagen, moest zij noodgedwongen haar winkeltje opgeven wegens gebrek aan middelen om de nodige aankopen te doen om het winkeltje regelmatig aan te vullen. Daarom verhuisde zij naar een huisje op de Hogeweg nr. 70, de andere kant van de Driekoningenstraat. (zie foto, de dame op de achterste rij met een kruisje aangeduid is weduwe Van den Eynde) Zoals toendertijd de gewoonte was kon er geen foto genomen worden zonder publiek erbij. Hier zullen wel bewoners, moeder en kinderen van de halve Hogeweg op afgebeeld zijn.

De dame, op de achterste rij voor de deur in het midden van de foto, met een kruisje aangeduid, is weduwe Van den Eynde.

Moeder Cleygnet overleefde haar man nog acht jaar. Op 1 oktober 1923 overleed zij. Zij werd eveneens na de misviering in de Sint-Willibrorduskerk begraven op het kerkhof van Berchem.

Ter gelegenheid van de herdenking dat het 100 jaar geleden is dat Jan Van den Eynde overleed ten gevolge van een val bij de bouw van de Sint-Hubertuskerk, zal er in deze kerk een plechtige eucharistieviering plaats hebben op zondag 13 september 2015 te 9.30 uur.

Langs deze weg willen we Alicia Van den Eynde danken voor de gegevens die haar soms veel moeite hebben gekost om deze te verzamelen, maar die toch hebben bijgedragen tot het belang van ons heemkundig verleden, dat niet steeds gebaseerd is op plechtige vieringen maar hier ook een licht werpt op droevige toestanden die onze Berchemse bevolking moest ondergaan. □

BERCHEM BRUISSST

12 & 13 SEPTEMBER 2015

Een weekend lang zot van B

We doen mee aan
de Cultuurmarkt op
zaterdag 13 september 2015
tussen 12.00 en 18.00 uur
op de Victor Jacobslei.

In première:
Mobiele Foto-Expo
over Berchem
Kom dus kijken!!!

KOWALCZYK

sanitair - elektriciteit - verwarming - ventilatie

+32(0)476 686 817

Koffiebranderij- thee
confiserie - delikatessen
doopsuiker

Helios
DE LUCA

Statiestraat 13
2600 Berchem
03/239.24.54

www.heliosberchem.be